

Janusz Spyra,

Najstarsze żydowskie rodziny w Częstochowie

W 1826 r. z połączenia dwóch niewielkich miasteczek powstało miasto Częstochowa, które w ciągu XIX wieku rozwinęło w jeden z największych ośrodków przemysłowych centralnej Polski. W 1897 r. miasto nad Wartą liczyło już ok. 40 tysięcy mieszkańców, z czego 29,5% (11.764 osób) stanowili wyznawcy judaizmu¹, choć jeszcze na początku XIX w. wzbraniano im pobytu na terenie Częstochowy. Tak duży rozwój społeczności żydowskiej był pochodną wielu czynników ekonomicznych, demograficznych, prawnych i innych, ale nie byłby możliwy bez działalności na przełomie XVIII i XIX wieku kilku rodzin, których przedstawiciele jako pierwsi wywalczyli sobie prawo pobytu w mieście, doprowadzili do powstania uznanej przez władze państwowe gminy żydowskiej, a następnie, przez dłuższy czas, odgrywali wiodącą rolę w jej wewnętrznym życiu. Na razie nikt nie podjął się trudu przebadania ich genealogii i wzajemnych koligacji. Materiałów źródłowych zaś nie brakuje, począwszy od niewykorzystanych dotąd spisów Żydów z ostatnich lat Rzeczypospolitej², poprzez dokumentację z czasów pruskich³, zapisy w aktach notarialnych (w dużej części wydanych drukiem przez Dariusza Złotkowskiego⁴), po zachowane od początku istnienia Księstwa Warszawskiego metryki urodzeń, ślubów i zgonów⁵. Także niniejszy artykuł nie rości sobie pretensji do zaprezentowania pełnych wywodów genealogicznych omawianych

---

¹ B. Wasiutyński, *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX*, Warszawa 1930, s. 24.

² Kamila Follprecht, *Ludność żydowska województwa krakowskiego w czasie Sejmu Czteroletniego. Spisy z powiatów krakowskiego, ksiąskiego, lelowskiego i proszowskiego z lat 1790–1792 (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie)*, Kraków 2008, s. 94–105.

³ Archiwum Główne Akta Dawnych [dalej: AGAD], Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-377–378.

⁴ Dariusz Złotkowski, „Wiedząc dobrze to z wyroków Boga Najwyższego, iż kto się rodzi, umierać musi...”. *Testamenty z pierwszej połowy XIX wieku w świetle akt notariuszy częstochowskich*, cz. 1, Częstochowa 2005; cz. 2, Częstochowa 2006; cz. 3, Częstochowa 2011 (z podtytułem: *Testamenty z połowy XIX wieku w świetle akt notariuszy częstochowskich*). Dalej jako: *Testamenty*.

⁵ Od 1808 r., zapisy dotyczące Żydów rejestrowano w metrykach parafii katolickiej św. Zygmunta w Częstochowie (Archiwum Państwowe w Częstochowie [dalej: APCz], Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Zygmunta w Częstochowie [dalej: ASC, PRZ], od 1826 r. w odrębnych metrykach (APCz, Akta Stanu Cywilnego, Okręg Bóźniczy Częstochowa [dalej: ASC OBCz]). Z braku miejsca podaję dokładne odsyłacze do metryk tylko w wyjątkowych przypadkach. Metryki zaopatrzone są w indeksy, Czytelnik więc łatwo po datach może odszukać stosowny zapis metrykalny.

rodzin, choćby dlatego, że autor nie przeprowadził pełnej kwerendy metrykalnej. Poza tym źródła nie zawsze pozwalają na odtworzenie dokładnych koligacji rodzinnych, czego powodem m.in. brak metryk sprzed 1808 r., duża mobilność Żydów oraz praktyka używania przez nich różnych imion i nazwisk, co utrudnia identyfikację.

Późniejsza relacja, spisana w oparciu o dokumenty gminne i wspomnienia najstarszych członków gminy, do grona jej fundatorów zalicza Abrahama Majzela, Abrahama Ginsberga, Nachmana Bermana, Wolfa i Ch.[aima] Mojżesza Landauów oraz Lewka i Marka Kohnów. Relacja dodaje, że dzięki nim powstała nowoczesna gmina, choć oni sami byli „starej daty”⁶. Nieprzypadkowo są to właśnie przedstawiciele najstarszych rodzin, jakie osiadły na stałe w Częstochowie, choć osób, które zasłużyły się przy powstawaniu gminy było więcej.

W literaturze przedmiotu najbardziej znany jest, wymieniony wyżej jako trzeci, Nachman Berman, aczkolwiek niełatwo się domyśleć, że chodzi tu o Joachima Berkowicza, pierwszego Żyda, który uzyskał prawa miejskie w mieście pod Jasną Górą. Zanim do tego doszło był on przez 23 lata dzierżawcą propinacji starościńskiej i wójtowskiej w Częstochowie, należących do Stanisława Sołtyka. W spisie z 1792 r. „Jachim Borkowicz” wymieniony jest w dwóch miejscach jako arendarz starościński. Liczył wtedy 40 lat (co oczywiście traktować należy szacunkowo⁷), a jego rodzinę stanowiła żona Ewa, 28 lat, zięć Majer z żoną Dobrą (oboje po 18 lat) oraz 8-letni syn Lejbuś i trójka służących. Starszym bratem Joachima był liczący 44 lata Eicyk (w źródle: Hyzyk) Berkowicz, zamieszkały w domu wójtowskim z żoną Gitłą (43 lata), ożenionym 20-letnim synem Abramem (z żoną Dorotą), nienazwanym z imienia, liczącym 15 lat ślepym synem oraz dwójką młodszych (Berek 12 lat, Leyba 7 lat)⁸. Jak się można łatwo domyśleć ojcem braci Berkowiczów był Berek. W czasie przesłuchań w 1800 r. Joachim Berkowicz podał, iż nazywał się on Berl Loebel, zajmował się wyłącznie arendowaniem wódki na szlacheckich dobrach, a zmarł „za polskich czasów”, przed ok. 20 laty (tj. ok. 1780 r.). Przy nim uczył się sporządzać zacier, piwo warzyć, palić wódkę itd.⁹

---

⁶ *Zawiązanie się i wzrost gminy izraelskiej miasta Częstochowy*, „Jutrzenka” 1, 1861, nr 7, s. 52–53.

⁷ Podobnie jak szacunkowe są informacje podawane w metrykach zgonu, iż np. dana osoba liczyła w momencie zgonu 60 lat. Różnica do stanu faktycznego może wynosić do kilkunastu lat. Poniżej w przypadku dat urodzin ustalonych na tej podstawie autor zawsze dodaje „ok”.

⁸ Kamila Follprecht, *Ludność żydowska województwa krakowskiego*, s. 95–97, 103–105.

⁹ AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 56.

Bracia Berkowiczowie, jako zamożni i doświadczeni arendarze, mogący liczyć na wsparcie szlachty, której przynosili korzyści finansowe, skorzystali ze zmiany przynależności państwowej Częstochowy i okolicy, co nastąpiło po II rozbiórce Polski w 1795 roku. Królowie Prus w XVIII w. konsekwentnie opowiadali się za zasadami merkantylnizmu, tradycyjnie zwalczając ubogich Żydów, ale ułatwiając działalność bogatym, przynoszącym ekonomiczne korzyści państwu¹⁰. Joachim Berkowicz zapewne wielokrotnie wchodził w różne interesy z władzami miejskimi Częstochowy, które przez całe stulecie borykały się z wielkimi problemami finansowymi, wynikającym z ruiny miasta i mieszczan oraz stale pustą kasą miejską. To tłumaczy, że 3.08.1795 r. burmistrz i Rada Miejska zezwoliły mu na zakup placu Dutkiewicza dla postawienia tutaj murowanego domu, pod rygorem opłacania wszystkich ciężarów miejskich i zakazu przyjmowania innych Żydów jako podnajemców albo zastawienia im domu¹¹. Z dopisku policyjnego burmistrza pruskiego Jacobi'ego z 23.12.1795 r. wynika, że odbyło się to na podstawie zgody wszystkich obywateli, ponieważ Berkowicz często pomagał mieszkańcom w czasie licznych pożarów (zapewne udzielając pożyczek na odbudowę)¹². W tymże dniu, tj. 3.08.1795 r. Joachim Berkowicz złożył jako współmieszczanin, przysięgę „podług obrządku swej religii”, a więc na rodal (Biblię hebrajską)¹³. Jednak wcześniej w posiadanie nieruchomości w mieście, latem 1795 r., wszedł Eicyk Berkowicz, kupując za 400 zł. polskich od Błażeja Dutkiewicza, obywatela Staszowa, a wcześniej Starej Częstochowy, plac, położony pomiędzy areną zamkową a posesją Friedricha Sztymera, superintendenta pruskiego¹⁴. W dniu 13 sierpnia Eicyk Berkowicz za taką samą kwotę odsprzedał ten plac bratu Joachimowi¹⁵. Z jakiegoś więc powodu władze miejskie były gotowe zaakceptować nabycie domu przez Joachima, a nie przez jego brata. W lutym następnego roku udało się Joachimowi kupić za 600 zł drugą nieruchomość, tym razem na swoje nazwisko, od wspomnianego Frydrycha Sztymera, konsyliarza królewskiego (radcy skarbowego akcyzy i cel), także w celu postawienia murowanego domu.

---

¹⁰ Ostatecznie zalegalizował to Powszechny Landrecht Pruski z 1797 r. Por. Jonathan I. Israel, *Żydzi europejscy w dobie merkantylnizmu (1550–1750)*, Warszawa 2009, s. 294, 303–305. Najszerzej S. Stern, *Der preussische Staat und die Juden*, Bde 1–6, Berlin 1925.

¹¹ W dokumencie kilka razy podkreślono, że ma to hamować napływ innych Żydów, w czym J. Berkowicz jest zobowiązany pomagać.

¹² AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 75–76.

¹³ Tamże, s. 79–80.

¹⁴ Tamże, s. 67–69. Osobno poświadczona sprzedaż syn poprzedniego właściciela, Grzegorz Dutkiewicz, kwitując odbiór należnej zapłaty (s. 71–73).

¹⁵ Tamże, s. 85–87.

Pozwoliło mu to wejść w pełnię praw mieszkańca, co dokumentowała deklaracja burmistrza i Rady Miejskiej, że przyjmują Joachima Berkowicza za współmieszczanina oraz kolejna jego przysięga, tym razem także na wierność królowi Prus [Bürgereid] złożona 19.10.1796 r.¹⁶ W tymże roku Berkowicz zabrał się za budowę domu, co kosztowało go kilkanaście tysięcy talarów reńskich¹⁷. Przy nim wznosił gorzelnię i browar, gdyż posiadanie domu w mieście dawało przede wszystkim możliwość korzystania z praw wyszynku.

W 1797 r. w Prusach ukazał się „General-Juden-Reglement für Süd- und Neu-Ostpreussen”, który utrzymywał wiele restrykcji wobec Żydów, ale tym bogatych zezwalał na nabywanie domów w miastach. Także inni mogli się w nich osiedlać na stałe, choć za zgodą władz państwowych¹⁸. Ułatwiło to działalność Joachimowi Berkowiczowi, który po 1797 r. przybrał nazwisko Nachman Bermann¹⁹. Jego aktywność budziła sprzeciw większości mieszczan, zwłaszcza, że wkrótce w posiadanie domów weszli dalsi Żydzi²⁰. Stąd stałe procesy, jakie wszczynali przeciwko osiedlającym się w Częstochowie Żydom, przy czym chodziło głównie o przynoszące największy i najszybszy zysk dochody z produkcji i wyszynku alkoholu, czyli tzw. propinacji. Pierwszy taki proces toczył się w 1800 r., a w jego trakcie Bermann m.in. wykazywał się atestatami pruskich urzędników, że „Schutz-Juden und hiesigen Einwohner” Nachman Bermann dostarcza dobre zboże, że zawsze do kasy królewskiej Komory wpłacał należny podatek „Zysk”, i że posiadane uprawnienia do wyszynku piwa i wódki na wybudowanych domach na placach nr 22 i 23 dobrze wykonuje²¹. Ostatecznie rząd pruski podtrzymał wcześniejsze stanowisko, wsparte zapisami w Regulaminie z 1797 r., że Żydzi mogą bez przeszkód mieszkać w Częstochowie, ale prawo fabrykacji i wyszynku trunków

---

¹⁶ Tamże, s. 88–93, 95–96 (tekst przysięgi w języku niemieckim i polskim).

¹⁷ AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 59, 62. Sam pisze, że co najmniej 14 tys., dokumenty urzędowe mówią o 12 tys.

¹⁸ Por. Jan Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806 (Studium historycznoprawne)*, Wrocław 1957, s. 292–294.

¹⁹ AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 62-63 wyjaśnia, że zmienił nazwisko po Juden-Reglement.

²⁰ Nasz bohater w późniejszym czasie nabył jeszcze jeden dom, bo w testamencie Piotra Rudawskiego z 1819 r. mowa, że Nachman Bermann jest mu winny za odstąpiony dom 4 tys. złp. (*Testamenty*, cz. 2, s. 207).

²¹ AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 97, 103. Zastrzegł także, że jako współobywatel Częstochowy nie bierze udziału w procesie, jaki inni Żydzi prowadzili przeciwko miastu.

ograniczono tylko do trzech osób posiadających domy w mieście i stosowne koncesje, w tym N. Bermana²².

Czasy pruskie to także decydujący okres w procesie kształtowania się gminy żydowskiej w Częstochowie, w czym J. Berkowicz odegrał czołową rolę. Jako majątny wyznawca, posiadający domy w mieście, w dużym stopniu partycypował w kosztach wspólnych modlitw oraz opłat na rzecz gminy w Janowie, do której w XVIII wieku należeli częstochowscy Żydzi, utrzymujący wśród siebie jedynie pomocnika rabina. Po II rozbiórce Polski w 1793 r. Janów pozostał w Rzeczpospolitej, Częstochowa została włączona do Prus, władze pruskim zaś zależało, aby ich żydowscy poddani nie podlegali obcym instytucjom. Wydały więc częstochowskim Żydom upoważnienie do budowy własnej synagogi i urządzenia samodzielnej gminy, do czego się jednak Żydzi nie spieszyli, ze względu na koszty²³. Jednak związek z Janowem kosztował. Tradycja gminna zachowała barwną opowieść, jak to w 1798 r. doszło w czasie świąt w Janowie do sporu o zaległe opłaty na rzecz gminy, a kiedy przełożeni częstochowskich Żydów, Goldberg, N. Berman i Markus Kohn chcieli wracać, okazało się, że na polecenie janowskiego kahału zdjęto koła z ich wozu. Mogli odjechać dopiero po uiszczeniu zaległych opłat w wysokości 32 zł. Po powrocie wzburzeni częstochowianie zabrali się serio za tworzenie podstaw własnej struktury gminnej, a J. Berkowicz udostępnił część swojego domu na tymczasowy dom modlitwy, a drugą na łaźnię rytualną²⁴. W 1799 r. urządzono cmentarz, pierwszy pochówek miał miejsce w 1800 r.

W 1807 r. powstało Księstwo Warszawskie. Był to równie trudny czas dla miasta, nieustanna wojna domagała się opłat i podatków. W listopadzie 1808 r. władze zaprosiły więc trzech Żydów posiadających domy w mieście z prawem wyszynku (obok N. Bermana także Abrahama Majzla i Markusa Kohna), aby wraz z innymi karczmarzami (Bożewskim i Mroszyńskim) zapłacili do kasy miejskiej kilka tysięcy złp. W zamian deklarowały nieingerowanie w sprawę sprzedaży alkoholu, zastrzegając jednak możliwość zmiany, tj. dzierżawy

---

²² AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-377, s. 132, 134, 148–149, 165, 173–180.

²³ Starania Janowa od 1796 r.o ponowne włączenie Częstochowy oraz pisma z 1798 r. przeciwstawiające się temu, podpisane przez Joachima Berkowicza Bermana, Wolfa Lando [Landaua] oraz Abrahama Meisela tamże, s. 8–20, 82–83.

²⁴ Później podarował 120 talarów na budowę synagogi (Stanisław Rumszewicz, *Żydzi w Częstochowie*, „Goniec Częstochowski” nr 227 z 17 IX 1915, s. 2; nr 229 z 19 IX 1915, s. 2). Por. Dariusz Złotkowski, *Testamenty Żydów z Częstochowy i najbliższych okolic źródłem historycznym I połowy XIX wieku*, w: *Żydzi częstochowianie – współlistnienie, Holocaust, pamięć*, red. J. Mizgalski, Częstochowa 2006, s. 120–122.

propinacji miejskiej²⁵. Propozycja została przyjęta, ale ostatecznie władze miejskie próbowały puścić całość warendę, by spłacić długi. Protestowali przeciw temu posiadający prawa wyszynku inni mieszczanie, oferując opłaty od wyszynku w formie tzw. zyskowego, jak również inni Żydzi²⁶. W długotrwałym sporze Żydzi-posesjonaci (Bermann, Majzel, M. Kohn) bronili się, m.in. wskazując, że ich prawa zostały zatwierdzone w Kodeksie Napoleona.

Ostatecznie N. Bermann pozostał arendarzem w mieście, a produkcją trunków i wyszynkiem trudnił się zapewne do 1817 r. Udzielał też finansowych pożyczek mieszkańcom Częstochowy²⁷. Dożył podeszłego wieku, zmarł bowiem w domu na rynku 1.08.1822 r. w wieku ponad 70 lat²⁸. Pod koniec życia zapewne zastępował go w interesach syn Lejbuś vel Lewek Bermann (urodz. ok. 1783 r.). Już w 1811 r. starał się uzyskać u Ministra Komisji Spraw Wewnętrznych Księstwa Warszawskiego konsens na destylowanie wódek i likierów, narzekając, że przez pożary poniósł wielkie szkody na domach swoich własnych, myśląc zapewne o nieruchomościach kupionych przez ojca²⁹. Działał jeszcze przez następne lata, m.in. zajmując się sprzedażą glejty³⁰. Jednak pozycji ojca nie osiągnął. W 1831 r. spisał testament, w którym nieznaney z imienia żonie (zapewne drugiej) zapisywał 600 tal., biżuterię oraz prawo mieszkania w swoim domu, o ile nie wyjdzie za mąż. Wiemy, że Lewek Bermann miał syna Aleksandra, który zmarł przed ojcem: jego dzieciom Lewek zapisał 300 talarów. Z kolei córce Bejli legował 350 tal., a jej dzieciom 200³¹. Starszą siostrą Lewka Bermanna była Dobra (ur. ok. 1773 r.), która wyszła za Majera Spirę. Także on działał w Częstochowie³². Natomiast starszy brat Bermanna Nachmana zmarł przed nim, w 1809 r., jako Eizyk Bermann, w Częstochowie w domu nr 216. Zgon zgłaszał brat, N. Bermann oraz jego zięć Majer Spiro. Jak była mowa Eicyk Berkowicz w 1791 r. żył z żoną Ewą oraz czwórką synów. Czy któregoś z

---

²⁵ O czym Dariusz Złotkowski, *Spór o dochody z propinacji w Starej Częstochowie w ostatnich latach Księstwa Warszawskiego*, „Studia Historyczne” 41, 1998, z. 4, s. 509–530.

²⁶ Próbowano ich trzech zresztą przeciwstawić reszcie Żydów (tamże, s. 522, 523).

²⁷ *Testamenty*, t. 1, s. 56, 67, 68, 122, 130, 136 (czasem błędnie jako Lachmann Bermann).

²⁸ W metryce zgonu podano, że w wieku 76 lat, czyli urodziłby się ok. 1746 r. Kiedy świadcował na ślubie w 1810/11 r. podano, że liczy 62 lata, a w 1791 r., że ma 40 lat, czyli urodzony ok. 1749/1750 r.

²⁹ D. Złotkowski, *Spór o dochody z propinacji*, s. 519, 521.

³⁰ Jacenty Sucheski jest mu winny za glejtę „częściami na garnki pobieraną” 399 zł, a jego ojcu 73 złp (*Testamenty*, cz. 2, s. 324). Por. cz. 3, s. 47).

³¹ Podpisał się na nim jako „Arye Lewek Nachmanowicz Berman” (*Testamenty*, cz. 2, s. 297–298.)

³² Np. w 1814 r. był dzierżawcą dochodu konsumpcyjnego miasta Częstochowy. AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych [dalej: KRSW], sygn. 672, s. 146.

nich można utożsamiać z osobami noszącymi później nazwisko Berman, wymaga dalszych badań.

Jedną z najstarszych żydowskich rodzin Częstochowy była rodzina Majzel (Mayzel, Maisel, Majsl, Meisel itp.) Jej protoplastą był Abraham, syn Mojżesza, urodzony ok. 1734 r., wspomniany jako arendarz w okolicach Częstochowy już w 70. latach XVIII wieku. Abraham Majsel również zajmował się propinacją, ale także handlem, i był kolejnym z Żydów, któremu w czasach pruskich udało się nabyć nieruchomości w mieście. Kupił mianowicie latem 1796 r. dom nr 248 na Starym Mieście od rzeźnika Bernarda Orlopa za 250 talarów reńskich, a wraz z tym prawa mieszczańskie³³. O oficjalne zatwierdzenie wystąpił do władz pruskich dopiero w trakcie procesu w 1800 r., twierdząc, że w nabytym domu poczynił inwestycje warte ok. 200 tal., podatki wszystkie komorze królewskiej płaci, a zboże kupuje tam, gdzie trzeba. Przy okazji wyjaśnia, że nazywa się Abraham, a ponieważ każdy Żyd ma jeszcze drugie imię po ojcu, więc Abraham Mojżesz. Kiedy Generalny Regulamin nakazał Żydom przyjąć nazwiska, zaczął się nazywać Abraham Meisel. Prosił, aby władze nie tylko zatwierdziły zakup domu, ale też potwierdziły prawo szynkowania wódki³⁴. I takie prawo (konsens) mu przyznano.

W końcu XVIII wieku Abraham Majzel był jednym z przełożonych częstochowskich Żydów, którzy stanowili już grupę 67 rodzin, m.in. występując do władz w 1798 r. o utrzymanie prawa do własnej gminy (zob. wyżej). Przez następne lata zajmował się wyszynkiem w swoim domu, do wycofania się Prusaków i powstania Księstwa Warszawskiego. W latach 1810-1812 był propinatorem w Częstochowie, zajmując w opisywanym sporze i propinację miejską podobną pozycję jak Nachmam Bermann. Aktywnie w tym sporze uczestniczył też jego syn Anzel, również zajmujący się arendowaniem³⁵.

Abraham Majzel zmarł 22.02.1823 r. w domu przy ul. Nadrzecznej, w wieku 92 lat, jako arendarz trudniący się szynkiem trunków krajowych. Zgon zgłosił syn Majer i zięć Herz Bornstein. Żoną Abrahama Majzla była Dobra / Dwora z Herszlików, a miał z nią liczne potomstwo. Córki wyszły za znaczących Żydów z Częstochowy i okolicy: Braydla (zm. 1816) poślubiła w 1791 r. Berka Bermana Ginsberga, Jetta (ur. ok. 1780), wyszła za handlarza

---

³³ AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 2, 8–13. Jest tu określany jako „jüd. Handelsman”.

³⁴ Tamże, sygn. VI-378, s. 19.

³⁵ D. Złotkowski, *Spór o dochody z propinacji*, s. 511, 513, 514, 520, 522, 524–527 (tu ojciec i syn czasem występują w formie: „Mazel”). Abraham pożyczal też czasami mieszkańcom Częstochowy pieniądze, ale raczej drobne (*Testamenty*, cz. 1, s. 136, 315).

zbożem Chaskela Oderfelda, który w 1812 r. dorobił się własnego domu w Częstochowie; Szpryncła (ur. ok. 1787) w 1813 r. zawarła związek małżeński z handlarzem zbożem Herszlikiem /Herzem Rozenszteinem (ich syn Zyskind ur. i zm. w 1822); Majła (ur. ok. 1796) w 1816 r. poślubiła Arona Wixlera z Kłobucka. Córkami Abrahama Majzla były zapewne także Magda z Majzlów (ur. ok. 1797 r.), żona Arona Wulfbergera (ich córka Hana urodziła się w 1823 r.) oraz Gitla z Majzlów, żona handlarza zbożem Haskela Rozenfelda (ich syn Abram urodził się w 1823 r.)³⁶

Synami Abrahama Majzla byli Anzel, Mojżesz oraz Majer. Anzel, czasem Anszel Majzel (1780–1855), jak już wspomniano, starał się w latach 1810–1812 o prawo wyszynku trunków, ale zajmował się też handlem, np. płodami rolnymi³⁷. W 1810 r. ożenił się z 24-letnią Gitłą, córką Pinkasa Dow Beer z Piotrkowa. Aktem z 17.01.1817 r. ojciec odsprzedał mu za 8 tysięcy złp dom Orlopa (teraz oznaczony jako nr 189) z całym wyposażeniem oraz z konsensem na produkcję trunków krajowych³⁸. Jego młodszy brat Majer (ok. 1789–1855) był kupcem i właścicielem domu, w źródłach zwany jest handlarzem (m.in. zbożem) albo negocjantem, czyli zajmował się pośrednictwem handlowym. W latach 20. XIX w. występuje w metrykach jako fabrykant płócien. W 1824 r. stał się właścicielem domu nr 128 w drodze darowizny od kuzyna³⁹. Był dwukrotnie żonaty, pierwszy raz z Rozalią Königsberg (ok. 1792–1829), a po jej śmierci w tymże 1829 r. ożenił się z Ruchlą/Rachelą z Markowiczów. Z pierwszego małżeństwa pochodziły córki: Anna (ur. 1812 r.; wyszła w 1830 r. za Ejzyka Ginsberga), Rozalia (ur. 1822), Ewa / Brandla (1824–1828) oraz syn Abram Dawid (1810–1828). Ostatnia dwójka zmarła w tym samym czasie. Z drugiego małżeństwa urodzili się Jakub (ur. 1829 r.), Dwora (ur. 1835 r.) oraz Dow Beer /Bernard⁴⁰.

Najciekawszą postacią z rodziny Majzlów był jednak Mojżesz Majzel, zwany Kurnik (Kornik, Kronik, Korniker itp.), który urodził się w Częstochowie ok. 1770 r. Jako świadek występuje w metrykach w 1811 r., w 1812 r. na świat

---

³⁶ Potwierdzenia rodzicielstwa brak, bo metryki zaczynają się w 1808 r. Nie udało się ustalić imienia żony zięcia Abraham Majzla, Herza Bornsteina. Może jest identyczny z Herzem Rozenszteinem.

³⁷ Piotr Rudawski był mu w 1819 r. winny za ziemniaki 1300 złp (*Testamenty*, cz. 1, s. 207).

³⁸ AGAD, KRSW, sygn. 651, s. 258-266. Musiał spłacić braci Majera, niezamężną wtedy siostrę Majtlę (1400 złp.), oraz nieletnie dzieci Wolfa Landaua.

³⁹ Spis w APCz, Akta Miasta Częstochowy (dalej: APCz), sygn. 206.

⁴⁰ Zmarł w 1862 r., przedtem poślubiając Pesę/ Paulinę (1828–1889), córkę Cwi Fajansa (Wiesław Paszkowski, *Cmentarz żydowski w Częstochowie. Przewodnik*, t. 1, Częstochowa 2012, s. 155–156).

przyszedł jego syn Jakub⁴¹. Mojżesz Majzel pełnił wtedy obowiązki bakałarza, potem dajana, ale wcześniej jego imię znajdujemy na liście 12 żydowskich propinatorów zatwierdzonych przez władze pruskie⁴². Później zdecydował się na karierę rabina i działał w Prusach jako Mose ben Akiba Kornik. Był rabinem w Złotowie (niem. Flatow) w Prusach Zachodnich oraz w Głogowie na Dolnym Śląsku, będąc związany z kręgiem rodziny Tiktinów. Nie był to przypadek, bowiem Tiktinowie, z których wywodziło się trzech rabinów wrocławskich i krajowych Śląska, byli blisko związani z Częstochową oraz rodami Landauów i Kohnów, a Gedalia Tiktin urodził się w mieście nad Wartą⁴³. Z okazji wyzwolenia Głogowa od wojsk francuskich w kwietniu 1814 r. Mojżesz Majzel, napisał dziękczynne dziełko *Tefilla we-toda* po hebrajsku; niemiecki przekład ukazał się drukiem we Wrocławiu w tymże roku. Po śmierci Abrahama Tiktina zestawił mowę pogrzebową *Ebel Jachad*, która ukazała się w 1824 r. Jego najważniejszą pracą jest homiletyczne dzieło *Jemin Mosze* (Breslau 1824), był też autorem publikacji *Davar be-ito*, która wyszła we Wrocławiu w 1817 r. oraz komentarza do Księgi Estery pt. *Teszuat chen*, który ukazał się w 1821 r. w Brzegu Dolnym. Ok. 1823 r. Mojżesz Majzel został tam rabinem. Jednak w 1830 r. albo wkrótce potem wrócił do Częstochowy⁴⁴ i jest wymieniany w dokumentach budżetowych gminy jako zastępca rabina lub „naczelnym duchownym”. Regularnie wypłacano mu pensję, a zadowalał się niewielkim wynagrodzeniem. W 1837 r. zaznaczono, że wypłata dokonuje się „wołą całej gminy”⁴⁵. W późniejszych pismach z końca 1839 r. podkreślano, że zadowalał się kwotą 250 zł i że pilnie przykładał się do szerzenia nauki i światłości między swoimi współwyznawcami. Był *de facto* gminnym rabinem, choć zatwierdzenia ze strony władz nie uzyskał ani się o nie nie starał. Spełniał te obowiązki aż do śmierci, w sytuacji sporu z popieranym przez większość gminy Zachariaszem

---

⁴¹ APCz, ASC, PRZ, Urodziny, poz. 24, s. 166. Krótki biogram w: *Biographisches Handbuch der Rabbiner*, red. Michael Brocke i Julius Carlebach, München 2009 [dalej: BHR] I/2, s. 653, poz. 1227. Jakiś czas żył w domu teścia w Żarkach („Zarik”), a jego żoną była Hinda, córka Wolfa Kalonymosa.

⁴² *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 2: *W okresie niewoli 1793–1918*, pod red. Ryszarda Kołodziejczyka, Częstochowa 2005, s. 22. Jako szynkarz występuje jeszcze w 1815 r.

⁴³ Biogramy Abrahama (zm. 1820), Salomona (zm. 1843) i Gedalii (zm. 1886) Tiktinów w BHR I/2, s. 856–859.

⁴⁴ W 1832 r. jest świadkiem przy testamencie Lewka Bermiana (*Testamenty*, s. 297–298).

⁴⁵ APCz, AmCz, sygn. sygn. 453, 454, 455, 459, 460. Przypadały mu też dobrowolne legaty (*Testamenty*, cz. 2, s. 286–287).

Weingottem⁴⁶. Mojżesz Majzel zmarł 13.03.1839 r.⁴⁷, pozostawiając żonę Hinę z Kalmanów (pierwsza żona nosiła imię Zysla) i siedmioro dzieci. Pozostał po nim syn Jakub oraz liczne córki: Gitka (ur. ok. 1803), Laje (ur.ok. 1805 r.), Gitla (ur. ok. 1808), Róża (ur. ok. 1815), Polonia [zapewne Apolonia] (ur.ok. 1817 r.), Dobra (ur. ok. 1825 r.). Wcześniej Chaja/Sora (ur. ok. 1797 r.) zawarła małżeństwo w 1815 r. z Gedalie Goldbergiem z Janowa; Hinda poślubiła w 1832 r. Jakuba Kempnera, a Paulina w 1837 r. Beniamina Weinszteina.

Kohnowie to kolejna bogata częstochowska rodzina, która osiadła w Częstochowie już w XVIII wieku. Jej protoplastą był Markus Lejbel Kohn, również zajmujący się arendowaniem alkoholu w okolicznych szlacheckich jurydykach. W 1800 r. zeznał, że mieszka tu już od 25 lat. Można go identyfikować z Markiem Lewkowiczem, wymienianym w spisie z 1791 r. jako arendarz lat 30, z żoną Esterą (26 lat), synami Berkiem (10 lat) i Leybą (8 lat) oraz córką Dobrą, liczącą lat 6⁴⁸. Jako kupiec Markus Lejbel Kohn w czasach pruskich uzyskał prawo zajmowania się propinacją w mieście, udało mu się bowiem w 1796 r. kupić dom nr 25 od pruskiego majora von Eberharda. W roku następnym, tj. w 1797 r. zwrócił się do pruskiego rządu krajowego Śląska o formalne zatwierdzenie kupna i takowy otrzymał. Również Markus Kohn złożył przysięgę mieszczańską „Bürger-Brief”, czyli przysięgę na wierność królowi Fryderykowi Wilhelmowi jako mieszczanin w Częstochowie⁴⁹. Także on musiał się tłumaczyć w czasie procesu w 1800 r., przedstawiając m.in. zaświadczenia władz pruskich, że w każdym czasie „Zysk” od produkowanych przez siebie trunków płaci, podobnie jak wszystkie królewskie podatki⁵⁰. Podobnie jak Joachim Berkowicz oraz Abraham Majzel korzystał z prawa wyszynku w swoim domu, był więc zaangażowany w spór o propinację prowadzony w latach 1810–1812, a jednocześnie traktowany przez władze inaczej niż żydowscy propinatorzy, którzy nie byli właścicielami posesji. Był jednym z przełożonych częstochowskiej gminy żydowskiej, m.in. w 1798 i 1805 r., przed 1810 r. był

---

⁴⁶ O czym J. Spyra, *Miejsce rabina w gminie żydowskiej w Królestwie Polskim w I połowie XIX wieku. Spór o Zachariasza Weingotta w Częstochowie*, „Studia Judaica” 19. 2016, nr 1 (37). s. 157–186.

⁴⁷ Według zapisu w metryce zmarł 1/13 marca 1839 (APCz, ASC, OBCz, 1839, poz. 19). Jak pisze W. Paszkowski, *Cmentarz żydowski*, 1, s. 156 zachował się jego nagrobek, ale z datą zgonu 15 luty.

⁴⁸ K. Follprecht, *Ludność żydowska województwa krakowskiego*, s. 96, 104; AGAD, Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-378, s. 55.

⁴⁹ Tamże, VI-377, s. 2–4; sygn. VI-378, s. 41–45. Tamże, sygn. Już w 1794 r. uzyskał reskrypt królewski w Berlinie, że może sobie dom w Częstochowie kupić (s. 47).

⁵⁰ Tamże, sygn. VI-378, s. 52, 55.

kasjerem kahału⁵¹. Zmarł 24.12.1813 r. w wieku lat 60⁵². Jego żoną była Estera, córka Markusa (z Bermanów), która żyła jeszcze w 1814 r.

Markus Lejbel Kohn miał zapewne liczne potomstwo, na razie można bezpiecznie za jego syna uznać handlarza suknem Berka Kohna oraz córkę Rezlę (ur. ok. 1784 r.), która w 1808 r. poślubiła Pinkusa Landaua, syna Wolfa. Innym synem był Lewek (Leon) Kohn (ok. 1781-1845), który tak jak ojciec w latach 1810-1812 działał jako arendarz w mieście⁵³. Podobnie było w następnych latach, aczkolwiek często z problemami, a wtedy nie wahał się korzystać z pomocy instytucji państwowych. W 1814 r. ostatecznie z nim Rada Miejska podpisała umowę o najem propinacji miejskiej na kilka lat (kontraktem z 13 maja 1814, podpisanym przed rejentem Leśniewskim). Na konto przyszłych należności Kohn musiał wpłacić kilka tysięcy do kasy miasta. Jednak władze rządowe nie zatwierdziły kontraktu, zaś wpłaconą kwotę magistrat zużył na spłatę zaległego podatku od nieruchomości. Długotrwałe próby odzyskania pieniędzy nie skutkowały, więc Lewek Kohn zaskarżył magistrat o zwrot 5912 złp przed trybunałem w Kaliszu i w 1836 r. uzyskał pozytywny wyrok. Władze miejskie oraz Prokuratoria Królestwa Polskiego odwołały się od niego, ale Sąd Apelacyjny stanął na tym samym stanowisku co sąd pierwszej instancji. Sprawy to jeszcze nie zamknęło⁵⁴. Pod koniec życia L. Kohn posiadał w Częstochowie dwa domy oraz austerię. Domy posiadał po ojcu, austerię nabył w 1832 r. za 18 tys. złp od wdowy po Janie Nepomucenie Brzozowskim, sędzim pokoju powiatu częstochowskiego.⁵⁵ Kiedy władze po połączeniu Starej i Nowej Częstochowy w 1826 r. utworzyły Fundusz Budowlany, L. Kohn uzyskał w 1830 r. kredyt na cele budowlane w wysokości 10 tys. złp.⁵⁶ Należał do grona osób opowiadających się za bardziej nowoczesnym podejściem do judaizmu, czego dowodzi m.in. używane imię Leon.

---

⁵¹ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego [dalej:CWW], sygn. 905, s. 49–50.

⁵² AGAD, KRSW, sygn. 651, s. 256.

⁵³ Zapewne on jako Loebel Kohn prowadził wyszynk alkoholu w austerii przy magazynie solnym w 1812 r. (*Częstochowa. Dzieje miasta*, s. 37).

⁵⁴ Spór trwał do 1848 r. (AGAD, KRSW, sygn. 672, s. 145–152, 157). Aby znaleźć kontrargumenty, mieszczanie oskarżyli L. Kohna, że mimo niezatwierdzonego kontraktu sprzedawał alkohol, narażając miasto na straty w wysokości ponad 19 tys. złp, czego nie potrafili udowodnić.

⁵⁵ D. Złotkowski, *Kierunki aktywności gospodarczej częstochowskich Żydów w XIX wieku w świetle akt notarialnych*, w: *Żydzi na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Historia. Kultura. Zagadnienia konserwatorskie*, red. Dariusz Rozmus, Sławomir Witkowski, Kraków 2011, s. 43.

⁵⁶ *Częstochowa. Dzieje miasta*, s. 253-254. Por. *Testamenty*, cz. 1, s. 298; cz. 2, s. 243.

Z urodzoną ok. 1773 r. żoną Rychłą / Rywką z Pilarów (Pilermanów), z którą przeżył 42 lata, Lewek (Leon) Kohn miał liczne potomstwo, ogółem 12 dzieci, ale troje zmarło w dzieciństwie. Po jej śmierci w 1839 r. w wieku 66 lat ożenił się w 1840 r. ponownie, a to z Zysłą, córką Kałmy i Cyny Orbachów z Działoszyna, wdową po Lewku Granis. Z synów Lewka (Leona) Kohna najstarszym był Herz Naftali, dwaj kolejni to Eicyk oraz Moryc (1823–1870), który został dzierżawcą różnych dochodów miejskich. Córki poślubiły zamożnych i liczących się w społeczności miejscowej Żydów. Dobra (ur. ok. 1793 r.) wyszła w 1815 r. za Gersona Mojżesza (Majera), syna Mojżesza Landaua, Hindla za Izaaka Glicksona, Ridla / Rozalia (ur. ok. 1811 r.) w 1829 r. za Adolfa Mojżesza Landaua, Freidla / Franciszka w 1830 r. za Izaaka Feigenblatta⁵⁷, Liba w 1825 r. za wdowca Herza Fajansa, handlarza suknem z Sieradza, zaś Marianna (ur. ok. 1804 r.) za Walentego Dawida Herszela, który w 1839 r. mieszkał w Kępnie⁵⁸. W spisany w 1839 r. testamencie Lewek (Leon) Kohn obdzielił wszystkie swoje dzieci. Herz dostał dom nr 19 na rogu Rynku i ul. Mostowej wraz z karczmą, wartości ok. 26 tys. złp⁵⁹ i został wykonawcą testamentu. Bratu Eicykowi miał wypłacić 6 tys. złp., Morycowi 1173 złp, podobne kwoty przypadły siostrze. Drugi posiadany przez Lewka Kohna dom (nr 26) miał zostać przepisany na małżeństwa Gliksonów i Landauów, czyli córki Hindlę i Ridlę i ich małżonków (Izaaka Gliksona, Adolfa Landaua). Natomiast austerię w Starej Częstochowie przy ul. Targowej nr 90 i 91, wartości ok. 19 tys. złp L. Kohn przeznaczył dla córki Frayndli i jej męża Izaaka Feigenblatta. Córki, które otrzymały na własność nieruchomości, miały w zamian wypłacić określone sumy pieniędzy pozostałym siostrze: Dobrze Landau, Libie Fajans i Mariannie Herszel⁶⁰.

Najstarszy syn Herz Naftali Kohn (ok. 1802–1862) był dobrze prosperującym kupcem korzennym (w 1825 r.). Później stał się posiadaczem dóbr ziemskich Lipicze w powiecie wieluńskim, na północny wschód od Częstochowy⁶¹. Stało się to na podstawie przywileju Rady Administracyjnej

---

⁵⁷ Wcześniej jego żoną była Zysła (zm. 1829), córka rabina Józefa Landaua.

⁵⁸ Ślub zawarli w 1822 r., Marianna występuje tu jako Anna, lat 18, jej oblubieniec jako Hertz Herszel, 22 lata, syn Abrama Lebeli Herszela z Wieruszowa (ASC, PRZ, Śluby 1822, poz. 10).

⁵⁹ Z obowiązkiem spłaty 10 tys. złp otrzymanych od rządu z Funduszu Budowlanego.

⁶⁰ *Testamenty*, cz. 3, s. 139–144. Feigenblattowie sprzedali nieruchomość nr 91 (teraz 174) na Nowym Rynku w 1859 r. Józefowi Sulikowskiemu (tamże, cz. 3, s. 522).

⁶¹ W 1858 r. wieś była współwłasnością Herza K Eisenschatz oraz Simich Estery Kohn, czyli żony dr. Kranza, córki Herza Kohna z drugiego małżeństwa. Natomiast po jego śmierci w

8/20 lutego 1833, na mocy kontraktu z 8/20.10.1842 r.⁶² Był wielokrotnie członkiem częstochowskiego dozoru bóżniczego. Jest uważany za czołowego częstochowskiego „postępowca”⁶³.

Herz Kohn był trzykrotnie żonaty. Po raz pierwszy ożenił się w 1817 r. w wieku 18 lat z Hendlą Kohn⁶⁴, z którą się rozwiódł, aczkolwiek dała mu trójkę synów: Markusa, Mojżesza/Michała i Izaaka⁶⁵. Drugą żoną (ukochaną jak zaznacza w testamencie), była Feitsche Chaje czyli Fanny z domu Markusfeld, pochodząca z Krakowa. Ta dała mu dwójkę synów (Wilhelma i Józefa) oraz dwie córki (Symche Esterę, która poślubiła dr Kranza oraz Rychlę). Trzecią jego żoną w 1841 r. została Augusta / Golda z wrocławskich Tiktinów, z którą spłodził córkę Zelmę /Szulamis oraz syna Lewka⁶⁶. Także Herz Kohn zostawił testament z 1859 r., w którym majątek (przede wszystkim dobra Lipicze oraz dom w Częstochowie wraz ze sklepem i całym wyposażeniem) oddawał do dyspozycji swojej ostatniej żonie, a starsze dzieci, jak zastrzegł, nie mogą przeciw temu protestować, bo ich wykształcenie bardzo drogo go kosztowało. Docelowo każde dziecko miało otrzymać zabezpieczenie finansowe, czego miał dopilnować najstarszy syn Markus⁶⁷. Markus / Mordechaj Kohn (ok. 1819/21–1891) działał początkowo jako arendarz. Był dwukrotnie żonaty: najpierw w 1844 r. z Fajglą Landau Kronenberg (zm.1852), po raz drugi z kuzynką Esterą, córką Ridli / Rozalii Kohn i Adolfa Landaua. Także był członkiem dozoru bóżniczego od 1857 r.

1862 czwarta część wsi należała do jego córki Rychli (D. Złotkowski, *Kierunki aktywności gospodarczej*, s. 37, 40).

⁶² A. Eisenbach, *Dobra ziemskie w posiadaniu Żydów*, w: *Spółeczeństwo Królestwa Polskiego*, t. 3, red. W. Kula, Warszawa 1968, s. 288. Wieś Lipicze Wężykowizna składała się z 30 gruntów folwarcznych i 7,5 gruntów chłopskich, do czego 7,3 ha lasu oraz gorzelnia. Mieszkało w niej 16 chrześcijan i jeden Żyd, zapewne zarządca.

⁶³ Ale kontakty utrzymywał także z Żydami o odmiennych opcjach religijnych (*Testamenty*, cz. 3, s. 228).

⁶⁴ Tak w testamencie. W metryce ślubu jako Hendla Michałowiczówna, lat 17, córka Józefa Michałowicza, kupca w Częstochowie, i Dobry z Markowiczów. Jej grób zachował się (W. Paszkowski, *Cmentarz żydowski*, s.124) tu jako córka Józefa ha-Kohna, zmarła w 1878 r. jako rozwódka. Czyli jej ojcem był inny kupiec Józef Kohn.

⁶⁵ Jeden z nich to zapewne urodzony w 1823 r. Maurycy (ASC, PRZ, Urodziny 1823, poz. 399). W 1836 r. Ludwik Madaliński puścił Izaakawi Kohnowi w dzierżawę na 6 lat dobra Kościelec (D. Złotkowski, *Kierunki aktywności gospodarczej*, s. 41). Być może było to przedsięwzięcie Herca Kohna na nazwisko syna.

⁶⁶ Według ksiąg ludności stalej miasta Częstochowy ten ostatni (ur. 1854) używał też imion Leon, Leopold i był bakałarzem. Córka urodziła się w 1851 r.

⁶⁷ *Testamenty*, cz. 3, s. 442–444.

Zapewne potomstwo miał syn Markusa Lejby Kohna, a brat Lewka (Leona), mianowicie Berek Kohn, kupiec sukienny⁶⁸. Problem, że wywodzące się od określenia potomków biblijnego Arona – ha-kohenów – nazwisko Kohn (Kohin, Kohen, Cohn) jest bardzo rozpowszechnione, stąd nie sposób orzec, czy wszyscy zamieszkali w Częstochowie Kohnowie należą do jednej rodziny. Niektórzy przybierali przydomki (np. Cymerman, Lax), aby odróżnić się od innych. Bogatych Berków Kohnów żyło w tym czasie dwóch, a może nawet trzech, w tym jeden związany z chasydami.

Wspominana wcześniej rodzina Majzlów była mocno powiązana z **familią Ginsbergów**, których najstarszym przedstawicielem był jeszcze jeden Abraham działający na przełomie XVIII i XIX wieku. Jakie miał zasługi dla miejscowej społeczności żydowskiej, na razie nie wiadomo, jednak musiały być znaczne, skoro w relacji z 1861 r. został zaliczony do grona fundatorów gminy. Lepiej jest znany Berek Berman (Dow Beer) Ginsberg (ok. 1771–1827), zapewne jego syn, jeden z najbogatszych częstochowskich Żydów. Berek Ginsberg działał jako handlarz, prowadząc sklep w domu na Rynku nr 28, własności Tomasza Wenera. Ten był mu winien 5 tys. złp, zabezpieczonych na hipotecę domu, gdzie zresztą Ginsberg mieszkał. Był też najemcą prawa sprzedaży tytoniu i tabaki, objętego monopolem państwowym (czyli był „Ferlegerem”, jak uroczu zapisano w metryce z 1825 r.).

Jego żoną była Brayndla z Majzlów, córka Abrahama, a ślub został zawarty ok. roku 1791. Zmarła w 1816 r., po 25 latach pożycia małżeńskiego⁶⁹. W 1823 r. Berek Ginsberg ożenił się jeszcze raz z panną Rayzlą z Pizów (Anthorów), córką Eliszy Anthora z Wolnego Miasta Krakowa, która zmarła w 1825 r. w wieku 34 lat⁷⁰. Sam Berek Berman Ginsberg zmarł 16.01.1827 r., zostawiając spisany tydzień wcześniej testament. Dzięki niemu wiemy, że jego majątek składał się z zabezpieczenia hipotecznego na domu Wenera w wysokości 5 tys. złp oraz sklepu o szacunkowej wartości 19 tys. złp (pomniejszonego o zobowiązania w sumie 2800 złp). Majątek miał trafić w ręce licznych potomstwa, a mianowicie córek: Klary (ok. 1802–1860), od 1822 r. żony Icyka Fraymanna, oraz Dobry (ok. 1805–1880), która w 1829 r. została żoną Natana Segala Landaua, jak też pięciu synów: Majera, Eicyka, Judy,

---

⁶⁸ Był ożeniony z Gitlą z Szajów. W 1809 r. urodziła się im córka Rychla.

⁶⁹ Jak pisze Rumszewicz była pierwszą Żydówką pochowaną na urządzonym w 1799 r. cmentarzu żydowskim na Kucelinie.

⁷⁰ W testamencie pisze, że wziął z nią posagu 600 zł, ale po jej śmierci oddał matce. Z małżeństwa urodził się w 1823 r. syn Pinkus Elias, ale zapewne zmarł w dzieciństwie.

Mordki i Abrama. Wszyscy mieli otrzymać określone kwoty pieniędzy⁷¹. Nie została wymieniona w testamencie Karolina, której mężem był od 1819 r. Icek Weyzen z Włoszczowej⁷². Opiekunami małoletnich dzieci Berek Ginsberg ustanowił najstarszego syna Majera i zięcia Icyka Fraymana, a także swojego szwagra, rabina Mojżesza Majzla zwanego Kurnik, który w tym momencie przebywał w Brzegu Dolnym na Śląsku⁷³.

Głównym dziedzicem Berka Ginsberga został najstarszy syn Majer Ginsberg (ok.1800 – po 1861 r.), który w 1823 r. ożenił się z Rozalią (ur. ok. 1804 r.), córką Moritza Königsberga z Lublińca, a w 1829 r. z Rosą Landau. W latach 30. XIX wieku był fabrykantem płótna. Podobnie jak ojciec i dziad działał też na rzecz miejscowej społeczności żydowskiej, m.in. jako kasjer Szpitala Izraelickiego (zob. niżej). Z jego licznych potomstwa⁷⁴ na miejscu pozostali synowie Jakub (ur.1829 r.) oraz Izrael (ur. 1840 r.), natomiast Adolf (1839–1898) ustabilizował się jako fabrykant w Berlinie⁷⁵.

Genealogię potomków Berka Ginsberga komplikuje fakt, że poza Majerem inni jego synowie używali podwójnych imion, co prowadzi do problemów w ich identyfikacji. Młodszy brat Majera Ginsberga – Juda / Jakub (1811–1874)⁷⁶ w 1833 r. zawarł ślub z 20-letnią Salką/ Salomeą Dawidowicz, córką Berka i Szandli. Drugą jego żoną była Rebeka / Balbina (ok. 1844–1870). Synem Judy był Karol Ginsberg (1833–1893), który ożenił się w 1855 r. z Rosą / Rozalią, córką Berka Kohna, najbogatszego ówczesnie Żyda, właściciela wielkiego młyna. Pozwoliło to Karolowi Ginsbergowi rozwinąć interesy, m.in. w 1872 r. obok młyna postawił nowoczesną fabrykę papieru. Już w 1860 r. został wybrany członkiem dozoru bóżniczego, później funkcję tę pełnił

---

⁷¹ APCz, Notariusz Ignacy Budrewicz, sygn. 5, poz. 4. W edycji (*Testamenty*, cz. 2, s. 115) błędnie „Serner”. Omówienie D. Złotkowski, *Testamenty Żydów z Częstochowy i najbliższych okolic źródłem historycznym I połowy XIX wieku*, w: *Żydzi częstochowianie – współistnienie, Holocaust, pamięć*, red. J.Mizgalski, Częstochowa 2006, s. 128–129.

⁷² Zapewne zmarła bezpotomnie przed 1817 r., bo ojciec nie wymienia jej w testamencie.

⁷³ *Testamenty*, cz. 2, s. 113–115. W skład Rady Familijnej, która miała zarządzać rodzinnym majątkiem, powołał Józefa Kohna, Mojżesza Tobiasza, Berka Barmacha, Joachima Lenera, jednego z przywódców częstochowskich chasydów oraz Jakuba Moszyna, czyli rabina Brassa (zob. J. Spyra, *Miejsce rabina*, s. 181)

⁷⁴ M.in. córki z pierwszego małżeństwa Berta ur. 1824; Brandla, Ruchla ur.1826, Jacheta ur.1830 r.

⁷⁵ Zob. <https://www.geni.com/people/Adolf-Ginsberg/6000000029243716988>.

⁷⁶ Utożsamiam go z zapisanym w metryce w 1811 r. (APCz, ASC, PRZ, Urodziny, s. 135, poz. 5,) synem Berka Bermiana i Brandli z Abramów – Notką, co według mnie miało oznaczać „Judka”.

wielokrotnie, próbując zreformować gminę w nowoczesnym duchu⁷⁷. Także Eicyk / Izaak⁷⁸ Ginsberg (1809-1876) zaznaczył się w dziejach Częstochowy. Zaczynał od handlu, między innymi dewocjonaliami⁷⁹, później był kupcem II gildii, radnym częstochowskim, a także członkiem dozoru bóżniczego w latach 1841-1848 r. Kilku częstochowskich mieszczan było mu winnych pieniądze, od 100 do ponad tysiąca złp.⁸⁰ Jego żoną była od 1830 r. Anna z domu Majzel. Kolejny syn Berka Ginsberga Markus / Mordka (ur.ok. 1814) długo był płóciennikiem, dopóki się tym zajęciem opłacało zajmować. Ożenił się z Jetty z Treiltów (dzieci: Braindla ur. w 1838 r. i Debora ur. w 1839 r.). Później imał się różnych zajęć, także realizacji prac budowlanych. Np. w 1854 r. „znany z rzetelności i wprawy w podobnych przedsięwzięciach Markus Ginsberg” podjął się remontu mostu na grobli przez Ostatni Grosz, za co dostał 790 rb.⁸¹.

Nie wiadomo jakie koligacje wiązały rodzinę Berka Ginsberga z innymi osobami noszącymi w tym czasie to samo nazwisko, np. z płóciennikiem Jakubem Ginsbergiem (ur. ok. 1808 r.), który w 1822 r. brał ślub z Anną Friedländer, czy Lewkiem Ginsbergiem z Pilicy, który w 1841 r. był fabrykantem bawełny w Kamienicy Polskiej⁸².

Jak byłamowa badania genealogiczne rodzin, noszących bardziej popularne nazwiska, jak np. Kohn, są utrudnione. Dotyczy to jeszcze mocniej **rodziny Landauów**, która należała do najliczniejszych w Częstochowie, więc wielu jej przedstawicieli nosiło dodatkowe przydomki (m.in. Etengier, Gutenteger, Kronenberg, Gutenberg)⁸³. Także ta rodzina może się pochwalić w dawnymi korzeniami w Częstochowie. Wolf (Wolf Mojżesz) Landau (ok. 1749-1811) syn Abrahama, był kolejnym Żydem, który nabył dom w mieście nad Wartą. Miało to miejsce w 1796 r., na co dopiero w 1803 r. na własną prośbę

---

⁷⁷ AGAD, Rząd Gubernialny Piotrkowski. Anteriora, sygn. 2506, s. 415, 554; Wiesław Paszkowski, *Na częstochowskim Cmentarzu Żydowskim. Szkice genealogiczne i historyczne*, [w:] *Tożsamość i stereotypy. Żydzi i Polacy*, red. Jerzy Mizgalski, Małgorzata Soja, Częstochowa 2014, s. 285–286. Został po nim syn Herman.

⁷⁸ Eicyka identyfikuję z urodzonym 14.3.1809 r. synem Berka Ginsberga – Izaakiem.

⁷⁹ AGAD, CWW, np. sygn. 1460.

⁸⁰ AGAD, CWW, sygn. 1460; *Testamenty*, cz. 3, s. 210, 253, 277, 397.

⁸¹ *Częstochowa. Dzieje miasta*, s. 277. W roku następnym bracia Majer, Ejcyk i Markus Ginsbergowie zostali jednak oskarżeni o przemyt i jako „kontrabandziści” znaleźli się pod nadzorem policyjnym.

⁸² AGAD, CWW, sygn. 1542.

⁸³ Por. W. Paszkowski, *Cmentarz żydowski*, s. 139–142.

otrzymał koncesję władz pruskich⁸⁴. Ojciec, Abraham, żył jeszcze w 1829 r., kiedy był świadkiem na ślubie swego wnuka Abrahama, syna Wolfa, z Rozalią Kohn, razem ze stryjem oblubieńca, Mojżeszem⁸⁵. Natomiast Wolf Landau jest tu określony jako zmarły, gdyż zmarł 24.11.1811 r. w wieku 62 lat. Jego żoną była Estera z Herszlików - Gutenteger. Był aktywnym działaczem gminy, w 1798 r. jednym z jej przełożonych. Także młodszy brat Wolfa, Mojżesz albo Chaim Mojżesz Landau (ok. 1766/70 – po 1832 r.) był działaczem gminy żydowskiej, uznanym za jednego z jej założycieli. W 1814 r. był liwerantem, czyli trudnił się zaopatrywaniem wojska⁸⁶. W 1811 r. posiadał dom nr 27 na Rynku, w 1832 r. mieszkał wraz z synem Natanem w swoim domu nr 38, utrzymując się z własnych funduszy⁸⁷.

Obaj bracia założyli dwie główne linie rodu. Synami Wolfa Landaua byli: Pinkus Landau (1789–1813; zachowany nagrobek), mąż Rezli Kohn, córki Markusa, z którego to małżeństwa urodził się w 1813 r. syn Izaak; Gerson Wolf Landau (ur. ok. 1796/1799 r.), „skład sukna utrzymujący”, czyli kupiec sukienny, który najpierw ożenił się z Hają z Greydynerów, a po jej śmierci poślubił w 1826 r. kuzynkę, Gitlę, córkę stryja, Mojżesza Landaua. Ok. 1846 r. żył w Bolesławcu. Miał co najmniej sześcioro dzieci⁸⁸; Abraham / Adolf Landau, który urodził się 16.09.1811 r., dwa miesiące przed śmiercią ojca, a w 1829 r. poślubił Ridlę / Rosalię, córkę Lewka (Leona) Kohn⁸⁹. Używanie przez Abrahama imienia Adolf wskazuje na inklinacje w kierunku bardziej nowoczesnego sposobu życia i rozumienia judaizmu. Natomiast córką Wolfa L. była Ruchla (ur. 1788 r.), która poślubiła Salomona Tiktina (1791–1843), syna Abrahama, wtedy nadrabina w Głogowie, od 1816 r. nadrabina krajowe Śląska. Większość biogramów Tiktina przyjmuje, że ślub miał miejsce w 1808 r. albo

---

⁸⁴ AGAD], Generalne Dyrektorium Departament Prus Południowych, sygn. VI-377, s. 343–344.

⁸⁵ APCz, ASC, PRZ, Śluby 1829, poz. 15 (zapis ten potwierdza koligacje rodzinne).

⁸⁶ Metryki; Stanisław Szymański, *Do dziejów Żydów w Częstochowie w okresie konstytucyjnym Królestwa*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1961, nr 39, s. 36.

⁸⁷ APCz, AMCz, sygn 206; D. Złotkowski, *Testamenty Żydów z Częstochowy*, s. 122. Myli się więc S. Szymański, *Do dziejów Żydów*, s. 28 twierdząc, że pierwszym Żydem, który kupił w Częstochowie dom był w 1800 r. Mojżesz Landau.

⁸⁸ Abram 1824, Herszlik 1825, Rochla 1829, Estera 1830, Józef 1838, Pinkus 1840. W 1861 dr Adolf Stern mianował go jednym z wykonawców testamentu (*Testamenty*, cz. 3, s. 50,76).

⁸⁹ M.in. mieli córkę Ruchlę, urodzoną w 1839 r.

wcześniej, bo ich syn Gedalia urodził się w Częstochowie w 1808 r.⁹⁰ Jednak według w częstochowskich metryk ślub Ruchli Landau i Salomona (w źródle w formie „Dyktyn”) miał miejsce w dniu 28.11.1809 r., zaś ich syn Wolf urodził się w 19.09.1812 r.⁹¹ Albo więc Gedalia Tiktin urodził się przed datą zawarcia oficjalnego, „państwowego” ślubu przez rodziców, albo należy go utożsamić z synem wspomnianej pary urodzonym w 1812 r. i zgłoszonym do metryk pod imieniem Wolfa (innych wpisów na temat Tiktinów w częstochowskich metrykach z tych lat brak).

Z kolei dzieci Mojżesza Landaua oraz Ruchli / Rudli z Jachimowiczów (z Wolfów) było więcej. Ze zgłoszenia do protokołu zgonu Ruchli Landau, która zmarła w 1828 r. w wieku 50 lat, wynika, że pozostawiła męża, sześciu synów i dwie córki. Udało się zidentyfikować następujących synów: 1. Gerson Mojżesz (Majer), ur. ok. 1799 r., który został fabrykantem, był właścicielem domu nr 27 na rynku, a poślubił w 1815 r. Dobrą, córkę Leona /Lewka Kohna. Mieli co najmniej trójkę dzieci⁹²; 2. Dawid Landau Kronenberg (ok. 1800–1847), kupiec, mąż Estery z Rozenbergów (ur. ok. 1799), po której pozostała mu piątka dzieci⁹³; 3. Natan Segal Landau⁹⁴ (ur. 1806 r.), kupiec, który w 1829 r. ożenił się z Dobrą, córką Berka Ginsberga, z którą spłodził najmniej trójkę dzieci; 4. Joachim / Nechemiasz, rabin; 5. Abram ur. w 1811 roku. Szóstym był zapewne Jakub Mojżesz Landau, kupiec⁹⁵. Dwie córki to Gitla (ur. ok. 1805), która, jak

---

⁹⁰ BHR I/1, s. 858 (gdzie dalsza literatura). Jedyne *Jüdisches Lexikon* Bd. IV./2, Berlin 1927, s. 950 podaje, że urodził się w 1810 r. Poprawną datę ślubu podają Aron Heppner, Isak Herzberg, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jued. Gemeinden in den Posener Landen*, Breslau 1929, s. 979.

⁹¹ APCz, ASC, PRZ, Śluby 1809/10, poz. 6; Urodziny 1812, poz. 26. W tym drugim przypadku Salomon Tiktin występuje jako kupiec w Częstochowie.

⁹² Markus Wolf ur. ok. 1810 r.; Salomon ur. 1822 oraz Pinkus ur. 1826 r. Ten pierwszy w 1838 r. ożenił się z Hindą Zand, córką Józefa i Judyty Heymann. Wspomniany w: *Testamenty*, cz. 3, s. 543 jako opiekun dzieci Haskela Landaua.

⁹³ Rajzel, zamężna z Berkiem Rozenbergem z Warszawy; Faygla (ur. 1827), żona Markusa Kohna z Częstochowy, Abram, Szmul oraz Ruchla/ Rachela ur. 1834. W testamencie z 1846 r. (*Testamenty*, cz. 3, s. 249–251) zapisywał dzieciom po 10 tys. zł. Testament pomija dzieci zmarłe w dzieciństwie: Ittę (1821–1822), Józefa (1822-?), Irnę [?] (1824-?), Cecylię (1825–1826). Ruchla/ Rachela (1834–1866) wyszła za Mosze/ Moritza Hilla. Zachował się także testament po hebrajsku z 1847 r. (*The Jews of Czestochowa. Coexistence – Holocaust – Memory / Żydzi częstochowianie. Współistnienie – Holocaust – pamięć*, red. Jerzy Mizgalski, Częstochowa 2005, s. 57).

⁹⁴ Na liście domów z sygn. 206 wymieniony po numerem 38 jako syn Mojżesza Landaua. Winny jest 1000 zł Mendlowi Horowiczowi (*Testamenty*, cz. 3, s. 198)

⁹⁵ Kupca Jakuba Mojżesza Landaua wymienia D. Złotkowski, *Miasta departamentu kaliskiego w okresie Księstwa Warszawskiego (Studium gospodarcze)*, Częstochowa 2001,

była mowa w 1826 r. poślubiła kuzyna Gersona Wofa Landaua, oraz Rudla / Rosa, która w 1829 r. wyszła za Majera Ginsberga⁹⁶. Wyróżnia się Joachim/Nechemiasz (ok. 1809/1811–1866), który najpierw był w Częstochowie „bakalarzem”, czyli nauczycielem, później wybrał karierę duchownego, pełniąc różne funkcje rabinackie w gminie. Starał się też o posadę rabina gminnego, ale jej nie uzyskał. Nie był nazbyt majątny. W 1838 r. dozor bóżniczy wystosował do władz prośbę o zwolnienie go od podatku „dyrektorowego” w wysokości 5 zł. Argumentowano, że Joachim Landau, członek „tutejszego duchowieństwa”, jest ubogi i wraz z rodziną utrzymuje się ze wsparcia swego teścia Samuela Cytermana, a „Nie trudni się niczem, jak tylko ciągle edukacją hebrajską tylko”⁹⁷. Jego żoną w 1830 r. została Gitla Cytermann. Z małżeństwa pochodziło sześcioro dzieci, m.in. Dawid Icyk Mosiek (1843–1903), od 1864 r. mąż Estery z domu Rozen (ok. 1846–1913)⁹⁸ oraz Hana (1833–1839).

Inną osobą noszącą nazwisko Landau, a wypełniającą funkcje rabinackie był Jonas Landau, który obowiązki religijne łączył z prowadzeniem różnych przedsięwzięć ekonomicznych. W częstochowskich metrykach pojawia się w 1827 r. jako kupiec, w 1830 r. włączył się do sporu o obsadę stanowiska rabina gminnego po Zachariaszu Weingocie, oferując swoją osobę. Był wcześniej rabinem poza Częstochową⁹⁹ oraz właścicielem fabryki łyżek, w latach 1841/1842 dzierżawcą podatku rodalowego w częstochowskiej gminie, zajmował się także pożyczaniem pieniędzy¹⁰⁰. W mieście nad Wartą działał do śmierci w 1871 r. i istotnie był zamożny: jego syn Szaja z okazji ślubu w 1837 r. z Marianną Kohn otrzymał od ojca 3 tys. zł.¹⁰¹ Jakiś czas posiadał w

---

s.152. Musiałby być kimś innym niż wspomniany w następnym przypisie mąż Fraydli z Berków Landau Etengier.

⁹⁶ Zapewne córką była też Fraydla (z Berków Landau Etengier), żona kupca Jakuba Landaua, której zgon w 1822 r. zgłosił mąż oraz brat, Dawid L. Kronenberg.

⁹⁷ APCz, AmCz, sygn. 448, s. 34. Data zgonu (W. Paszkowski, *Cmentarz żydowski*, s. 141). Jak twierdzi Yakov Shatzki [Jakub Szacki], *Jews in Czenstochowa up to the First World War*, in: *“Tshenstokhover Yidn”*, edited by Raphael Mahler, New York 1947, s. 30 brał udział w wydaniu Pirke-oves w Krotoszynie w 1850 r.

⁹⁸ W. Paszkowski, *Cmentarz żydowski*, s. 140–141. Joachim Landau urodził się w Janowie.

⁹⁹ W Szczercowie, jak zapisano w AGAD, KWK, sygn. 710. Natomiast w metrykach urodzin wymieniony jest jako rabin szczekociński i kupiec w Częstochowie (APCz, ASC, PRZ, Urodziny 1828, poz.69). Zapewne jest identyczny z Jonaszem Landauem, który został wybrany rabinem w Przasnyszu w 1828 r. (AGAD, CWW, sygn. 1664).

¹⁰⁰ W 1836 r. ponownie prosił o zatwierdzenie jako rabin w Częstochowie albo o zwrot 60 złotych, które wpłacił za konsens w 1830 r.

¹⁰¹ ASC, OBCz, Śluby 1837, s. 27. Jonas Landau określony tu jako „z powołania rabin wyznania mojżeszowego”. Data śmierci tamże, Zgony 1871, poz. 55.

Częstochowie dom, który sprzedał Mendlowi Horowiczowi.¹⁰² Mówiono o nim, że jest spokrewniony z 2/3 częstochowian, ale, jak się wydaje, nie pochodził bezpośrednio z „częstochowskich” Landauów. Niewykluczone, że należy do rodu Landauów z Opatowa, którego przedstawiciele działali także w Szczekocinach. Landauowie mieszkali też w pobliskim Janowie¹⁰³.

Trudno jednak ustalić dokładniejsze pokrewieństwo omówionej „głównej” linii Landauów, z innymi, jak choćby z Landauami noszącymi przydomek Etengier¹⁰⁴. Koligacje rodzinne były zazwyczaj bardzo zagmatwane, i wymagają czasochłonnych badań. Poza tym, jak widać, członkowie omówionych rodzin często zawierali małżeństwa między sobą, Ginsbergowie częściej z Majzlami, Kohnowie z Landauami. Czasami decydowało to o aktualnych sojuszach w prowadzonej działalności ekonomicznej oraz poczynaniach na forum gminy żydowskiej¹⁰⁵. W kwestiach najważniejszych, służących dobru miejscowej społeczności żydowskiej, przedstawiciele omówionych rodzin działali wspólnie. Tak było np. kiedy dochód z podatku koszernego, należący do skarbu państwa, wydzierżawiła na lata 1840-1842 spółka pięciu Żydów: Majer Majzel Kurnik, Majer Ginsberg, Gerszon Wolf Landau oraz Józef Lichtman i Herszlik Pański. Udało im się jednak ten dochód poddzierżawić innej osobie za wyższą kwotę, a nadwyżka wyniosła 8041 złp, czyli 1206 rs. Dochód odstąpili gminie żydowskiej z przeznaczeniem na urządzenie szpitala dla biednych Żydów, ustanawiając kasjerem M. Ginsberga¹⁰⁶. W zamian omawiane rodziny uważały za oczywiste, że ich głos w sprawach gminnych (i miejsce w dozorze bożniczym) jest czymś oczywistym. Wzajemne koligacje nie wykluczały sporów pomiędzy poszczególnymi rodami, jak np. w 1858 r. kiedy Maurycy Kohn oskarżył Majera Ginsberga, że będąc zobowiązany do zapisu hipotecznego budynku szpitala na rzecz gminy, wpisał do ksiąg wieczystych swoje nazwisko oraz Gersona Wolfa Landaua, czyli go

---

¹⁰² *Testamenty*, cz. 3, s. 310. Innym z jego synów był Wilhelm Landau.

¹⁰³ Testament Mośka Józefowicza Landaua z Janowa z 1814 r. omawia D. Złotkowski, *Testamenty Żydów z Częstochowy*, s. 124.

¹⁰⁴ Np. Chaskiel Landau Etengier, kramarz, zmarł 1865 w wieku 49 lat. Jego testament, a więc i potomstwo z poślubioną w 1839 r. Kazą Wolman w *Testamenty*, cz. 3, s. 542–544. Dom sprzedał Wolfowi Markusowi Landauowi.

¹⁰⁵ Por. J. Spyra, *Miejsce rabina w gminie żydowskiej*, zwłaszcza s. 176–186.

¹⁰⁶ Dom zakupiono w 1840 r. za 750 rubli i urządzono tu szpital żydowski (AGAD, CWW, sygn. 1542, fol. 340–349; KRSW, sygn. 672, s. 180–182).

sobie zawłaszczył, a kiedy w końcu przepisał budynek na rzecz gminy, to na zasadzie darowizny¹⁰⁷.

Przed badaczami genealogii częstochowskich Żydów jeszcze wiele innych zagadek, jak choćby problem wcześniejszych dziejów omawianych w artykule rodzin. Jak wspomniano określenie, czy przydomek Kurnik, używane przez niektórych członków rodziny Majzel¹⁰⁸, może wskazywać na pochodzenie z wielkopolskiego Kórnik. Pytanie, w jakim związku pozostają częstochowscy Landauowie do innych noszących to nazwisko, np. bardzo wpływowego w XVIII w. rodu Landauów z Małopolski, czy tych z Opatowa, skąd wywodził się znany praski rabin i autorytet rabinacki Ezechiel Landau (1713–1793)¹⁰⁹. Jeszcze bardziej frapujące jest spotykane w metrykach nazwisko Tiktin przy potomkach Markusa Lejbla Kohna¹¹⁰.

---

¹⁰⁷ Wykazał też, że to jedynie jego ojciec Lewek oraz brat Herz Kohn przekazali zyski z dochodu koszerne na rzecz gminy (AGAD, CWW, sygn. 1542, s. 279–309, 340–349; Archiwum Państwowe w Łodzi, Rząd Gubernialny Piotrkowski, sygn. 2505, s. 950, 981; sygn. 2506, s. 95, 98).

¹⁰⁸ Tak samo jest określany Majer Majzel, brat Mojżesza (tamże, sygn. 2505, s. 666) oraz jego potomkowie: syn Szlama / Salomon (który w 1851 r. poślubił Brandlę / Brygidę Wolberg, córkę Arona i Mayty z Majzlów) oraz wnukowie. Także później występują w metrykach osoby noszące nazwisko Majzel-Kurnik.

¹⁰⁹ Jego ojcem był przełożony gminy Juda ben Zwi Hirsch Halevi Landau. Biogram w BHR I/2, s. 555–561. Por. Hirsch Horowitz, *Die jüdische Gemeinde Opatow und ihre Rabbiner*, „Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums“, 74 (1930), H. 1/2, s. 10–23; Gershon D. Hundert, *The Jews in a Polish Private Town. The Case of Opatów in the Eighteenth Century*, Baltimore–London 1992, s. 159–160.

¹¹⁰ Świadkiem na ślubie Anny Kohn z Herzem Herszelem w 1822 r. jest jej brat, określony jako Hertz Kohn Dyktyn (APCz, AMCz, ASC, PRZ, Śluby 1822, poz. 4). Ten ostatni jest tak samo określony przy urodzinach syna Maurycego (tamże, Urodziny 1823, poz. 399). O związkach Tiktinów z Częstochową Spyra, *Miejsce rabina*. s. 160, 162, 171, 181–182.